

מצוות אכילת מצה

ברכת שהחיינו

ברכת שהחיינו על אכילת המצה: האבודרהם בהלכות ברכת המצות ומשפטיהם הקשה על כך שאין מברכין על אכילת מצה ומרור שהחיינו אף שנהנה באכילתו, ותי: 'שדי לו ברכה שאחר ההגדה שמזכיר בה והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור. אי נמי די לו בזמן שאומר על הכוס במועד'. הרי לתירוץ הראשון אין מברכין ברכת הזמן בפני עצמה על אכילת מצה, כיוון שנכללת בברכת גואלנו בהגדה. ולתירוץ השני ברכת שהחיינו הנאמרת בעת הקידוש עולה לו ופוטרתו מלברך שוב על המצה. וכתירוץ זה האחרון כתב גם הברכי יוסף בסי' תעג סק"א.

והנה בכף החיים בסי' תעג, ו כתב כי לדעת הברכ"י צריך לכוון בעת הקידוש כי תעלה לו הברכה אף לאכילת המצה, ומלשון האבודרהם נראה שלא הצריך כוונה לכך, אלא די במה שברך על הכוס, וא"צ להוסיף ולברך בשנית על המצה. לדבריהם, אם לא ברך בעת הקידוש שהחיינו, או שברך קודם זמן חיובא דמצה, יתכן ומחוייב לברך ברכת זמן על אכילת מצה (וראה בביה"ל בסי' תרמא בד"ה 'אלא'). נפק"מ נוספת בין הטעמים, יהיה במציאות שאינו יכול לקרוא את ההגדה, שלתירוץ הראשון יברך שהחיינו בעת אכילת המצה משום שאינו מברך על ההגדה.

ברך שהחיינו קודם לזמן חיובא, האם עולה לו הברכה: הרא"ש בסוכה פ"ד סי' ב הביא את דעת הבה"ג כי ברכת שהחיינו דקידוש פוטרת את ברכת שהחיינו של הלולב למחרת. והקשה הרא"ש עליו שישנה הפסקה של הלילות, וכיצד עולה לו ברכת שהחיינו הנאמרת בקידוש למצוות הלולב. הקרבן נתנאל באר בסק"ט כי תורף הקושיא מהא שעדיין לא הגיע זמן חיובא, והברכה צריכה להיות בזמן חיובא, וקודם זמנה אינה יכולה לחול ולפטור מעשה שעדיין אינו מחוייב בו. ולפי"ז אשה המדלקת נרות החג מבעוד יום ונוהגת לברך שהחיינו טרם הגיע זמן חיובא של מצוות היום, אינה יכולה להפטר בברכה זו על שאר מצוות החג שזמן חיובן מתחיל רק מבערב. וה"ה שאם ברך על מצה קודם זמן חיובא, דהיינו קודם חשיכה, לא עלתה לו ברכה ויברך שנית בערב בזמן חיובא. יש להביא ראיה להבנה זו מדקדוק בלשון הרא"ש בסוכה פ"ד סי' ג, שבאר שברכת שהחיינו בעת בניית הסוכה פוטרתו מלברך על היום שוב, דכיון שעשה סוכה לשם חג סברא הוא ש'אעפ"י שבירך בחול פוטר זמן החג' ותעלה לו הברכה גם על היום. מדנקט לשון 'אעפ"י שבירך בחול', נראה שהגורם המעכב מלצרף את הברכה הנאמרת קודם זמן חיובא הוא שלא נאמרה בזמן חיובא אלא 'בחול', ולא בשל הפסק בזמן רב.

לעומת זאת, הר"ן בסוכה כ"ד כ"ב: בדפי הרי"ף ד"ה 'ואם לאו' (וראה בביה"ל בסי' תרמא בד"ה 'אלא') כתב, כי המברך בעת עשיית הסוכה שהחיינו נפטר מחיובו ואינו מברך עוד שהחיינו כשנכנס לסוכה,

ולא הזכיר ולא חילק אימתי בריך. ולדבריו אשה פוטרת בברכת שהחיינו בעת הדלקת הנר את מצוות החג, אף שברכה זו נאמרת טרם שהגיע זמן חיובי מצוות החג.

והנה כתב הראב"ד מובא בר"ן שם שאם לא אכל בסוכה בלילה הראשון, לא עולה לו ברכת שהחיינו שמברך בביתו על מצוות הסוכה, וצריך למחרת לברך שהחיינו כשאוכל בסוכה לראשונה. ולמד זאת מדין ברכת הלולב, שמברך עליו שהחיינו אף שברך בערב ברכת הזמן על היום. הרי דפליג על טעמו של הקרבן נתנאל, שכן בעת שברך שהחיינו כשאכל בביתו היה זמן חיובא דסוכה, ואפ"ה נקט הראב"ד להוכיח מדין הלולב שמברך בנטילתו (שבעת שברך על היום טרם הגיע זמנו) משום ההפסק בין הברכה לקיום המצווה. ויתכן ודווקא הפסק לילה חשיב הפסקה, אך הפסקה מועטת לא תחשב הפסקה, הגם שלא הגיע זמן חיובא, וכדעת הר"ן ואזי תעלה לאשה ברכת שהחיינו בעת הדלקת הנרות לשאר מצוות היום.

התוס' בסוכה מו. בד"ה 'נכנס לישב' כתבו, שברכת זמן שברך בעת בניית הסוכה עולה לו גם על הישיבה בה, וגם על היום עצמו, אף שברך קודם החג ביום חול 'דזמן כי אתי מחמת המועד קאתי' (ולחבדיל מתירוצו של הרא"ש דלעיל, שעשיית הסוכה לחג היא מורה על הקשר ביניהם ופוטרת מלברך שוב על היום). הרי שהבינו התוס' שלא ניתן לברך קודם לזמן חיובא, אלא כיון שהסוכה באה מחמת החג יוצא יד"ח, אף שברכה קודם לזמן חיובא. ויל"ע אם הדלקת הנר קודם לזמן חיובא הוי בגדר זה של 'אתי מחמת המועד' ובברכתו על הנר יפטור את כל המצוות המתקיימות במועד, כדין ברכת שהחיינו שעל הסוכה. שכן אפשר שגדר 'אתי מחמת המועד' הוא רק לגבי מצוות הנובעות מעצם החג ולא מצוות הבאות מחמת עונג וכבוד יו"ט ששוות בכל החגים ואף בשבתות, ויתר על כן אפשר דדווקא מצוות הנובעות מעצם שם החג כסוכה ומצה, ששם החג עליהן, אך מצוות ד' כוסות, סיפור יצ"מ ולולב הינם דיני החג ומצוות היום, אך אינם מוגדרים כשם החג, וממילא ברכה הנאמרת עליהן לא בהכרח מתפרשת גם על היום עצמו, לעומת סוכה ומצה שברכה עליהן מוגדרת כברכה על היום עצמו. וכן הוא לשון הכלבו בסוף הלכות לולב: 'כיון שברך בשעת עשייה, ועיקר יו"ט אינו אלא מפני הסוכה, ברכת היו"ט עולה ליו"ט ולסוכה'. הרי שרק שנקרא החג על שמו, הוא מאפשר לצרף את ברכת הזמן הגם שנאמרת טרם זמנה.

אולם הראשונים חלקו על דברי התוס' הללו, הרמב"ם בהל' סוכה ו, יב סבר כי יברך בשנית זמן על החג, הגם שברך בעת בניית הסוכה, וכ"כ הרמב"ן והריטב"א בדף מו. הרי לדבריהם יש לברך ברכת היום בזמן חיובא (וכ"כ הקרבן נתנאל בסוכה פ"ד סק"צ שיברך זמן בשנית על החג, ולשיטתו אויל, שכן צריך לברך בזמן חיובא).

והמשנ"ב בסי' תרלט ס"ק לו כתב גדר מחודש, וס"ל שאם מברך בסוכות שהחיינו על היום בביתו בעת ירידת גשמים, ואח"כ יורד לסוכה ואוכל שם כזית, צריך לברך שהחיינו בשנית על אכילתו בסוכה. הרי שנקט שברכת זמן צריכה להיות בסמוך למעשה המצווה, אף שנאמרת בזמן חיובא (ואפשר שכיון שמברך מחוץ לסוכה, הוי ריעותא דאינו מוכח דקאי שהחיינו גם על לסוכה).

גדר המצה

לחם עוני הוא גדר באכילת המצווה, או דין נוסף: איתא בפסחים לו. 'מה ת"ל לחם עוני, פרט לעיסה שנילושה ביין ושמן ודבש... ואמר רבי עקיבא, שבתי היתה אצל רבי אליעזר ורבי יהושע ולשתי להם עיסה ביין ושמן ודבש, ולא אמרו לי דבר... לא קשיא, הא ביו"ט ראשון, הא ביו"ט שני', הרי ביו"ט ראשון צריך לאכול לחם עוני. המהר"ל בגבורות ד' פרק מח וכן הב"ח בסי' תעא כתבו בדעת השו"ע שהתיר לאכול מצה עשירה בערב פסח, כי הכוונה למצה שנילושה במי פירות בלבד, שכן אם מעורב בה מים יוצאין בה יד"ח בשעת הדחק (שכן יוצאין באכילת מנחות הנילושות עם מים, כדאשכחן בפסחים לח:), ואסור לאוכלה מבעוד יום. ובמצה שאין בעיסתה מים, אינו יכול לצאת יד"ח אף בדיעבד למצותו אף שנקראת מצה לעניין מנחות, שכן אינה לחם עוני, ולכן יכול לאוכלה בערב החג. אולם המג"א בסק"ה חולק ע"כ, וס"ל שאין יוצאין במצה שנילושה במי פירות שעירבו בה מים אף בדיעבד, וע"כ מותר לאכלה בערב פסח.

הרי שנחלקו אם לחם עוני הוא תנאי במצוות המצה, ובהעדר גדר זה אינו מקיים מצווה כלל, או שניתן לקיים מצוות אכילת מצה אף שאינה לחם עוני בשעת הדחק, שכן אמנם לחם עוני לא מקיים באכילה זו, אך מצוות מצה מקיים. והיכא שלא נתן בה מים כלל לא באה העיסה לידי חימוץ כלל, ולכן לא יוצא יד"ח עד שיתן בעיסה מים. ומפורשין הדברים ברמב"ם, שכן בהל' חו"מ ה, כ כתב: 'מותר ללוש העיסה במים ושמן או דבש וחלב או לקטף בהן, וביום הראשון אסור ללוש ולקטף אלא במים בלבד, לא משום חמץ אלא כדי שיהיה לחם עוני. וביום הראשון בלבד הוא שצריך להיות זכרון לחם עוני'. והביא המגיד משנה ירושלמי שאמר ריב"ל 'אותו כזית שאדם יוצא ידי חובתו בפסח, צריך שלא יהא בו משקין'. ואפ"ה פסק הרמב"ם שם ו, ה: 'מצה שלשה במי פירות יוצא בה ידי חובתו בפסח, אבל אין לשיין אותה ביין או שמן או דבש או חלב משום לחם עוני כמו שבארנו, ואם לש ואכל לא יצא ידי חובתו... וכן פת סולת נקיייה ביותר הרי זו מותרת ויוצא בה ידי חובתו בפסח ואין אומרים בה אין זה לחם עוני'. הרי דס"ל כמהר"ל ואף שלשה במי פירות ומים ואינן לחם עוני, מ"מ יוצאין בה יד"ח. שכן הגם שאינו מקיים דין לחם עוני מ"מ מצוות אכילת מצה בידו, ולחם עוני אינו תנאי הכרחי למצוות המצה.

נפק"מ יהא לכך, אם מותר בליל הסדר להקדים ולאכול מצה זו שאין בה דין לחם עוני כדרך שהותר בפסחים מ. למלא כרסו בצקות נכרים, ובלבד שאוכל כזית באחרונה. שכן לרמב"ם ולמהר"ל כיון שמקיים בכך מצוות אכילת מצה, מפסיד באכילתה דין נוסף, לעומת בציקות נכרים שאינו מקיים באכילתן דבר ושפיר אח"כ אוכל מצה כנדרש. ואילו למג"א אינו מקיים באכילתה דבר, וע"כ יכול לאוכלה כבציקות נכרים למלא כרסו.

הגמ' בפסחים מא. הביאה ברייתא: 'דתניא יוצאין ברקיק השרוי, ובמבושל שלא נימוח, דברי רבי מאיר. רבי יוסי אומר יוצאין ברקיק השרוי, אבל לא במבושל, אף על פי שלא נימוח'. רש"י בד"ה 'יוצאין' כתב: 'ידי חובת מצה ברקיק השרוי בתבשיל לאחר אפייתו, ואף על פי שמתמסס – לחם

הוא, כל זמן שהוא קיים. והרמב"ם שם ו, ו כתב בטעמו: 'ויוצאין ברקיק השרוי והוא שלא נימוח, אבל מצה שבשלה אינו יוצא בה ידי חובתו באכילתה שהרי אין בה טעם הפת', וכן פירש הר"ף דין זה. ותימה מדוע לא נקט כרש"י שבעינין שם לחם. במשנת יעבץ א"ח סי' טז באר לפי המהר"ל הנ"ל, כי אמנם שם לחם אין כאן, ולכן אינו לחם עוני, אך יוכל לאוכלה בתורת מצה. ולפיכך נקט הרמב"ם שאין בה טעם מצה, ואינו יכול לאוכלה כלל.

אם צריך מצה לשם שבעה: המנ"ח במצווה י כתב כי בעינין מצה לשם שבעה כשם שבסוכה הצריכו סוכה לשם שבעה. ותלה זאת בחקירה אם אכילת מצה בשאר הימים היא מצווה או רשות. דאם רשות לאכול בשאר ימים, הרי אין לומר כי חיסרון באכילתו בימי הרשות גורע משם המצה ביום הראשון, ודווקא סוכה בעינין לשם שבעה כדי שלא תהא ישיבתו בה נחלקת. אך למ"ד שיש מצווה באכילת המצה, הרי אם אינה כשירה לכל ימי מצוותה גורע הוא בשם המצה. ויש להקשות ע"כ מתוס' בקידושין לה. ד"ה 'דאקרוי' שהקשו שיבא עשה דבערב תאכלו מצות וידחה לא תעשה דחדש, ותירצו 'גזירה כזית ראשון אטו כזית שני'. הרי שלמרות שמצה זו אינה ראויה לכזית שני, מ"מ לולא הגזירה היתה ראויה לכזית ראשון לצאת בה יד"ח. ובסברא יש עוד לפרוך, שבסוכה החסרון בשאר ימים גורם פסול בחפצא של הסוכה, שכן סוכה שאינה ערוכה וכשירה לכל ימי החג, חסר בשם הסוכה שעליה, ועל כן גם ביום הראשון יש לפוסלה. ברם מצה הנאכלת ביום הראשון, לא נשאר לשאר ימים, וא"כ למרות שאינה כשירה לשאר ימים אין פסול בחפצא של המצה ביום הראשון. ולפי"ז גם לסוברים שיש מצווה באכילת המצה בשאר ימים, לא יפסלו מצה שאינה ראויה לשאר ימים.

מצה כחפצא של מצווה: בשו"ת חתם סופר ח"ה בהשמטות בסי' קצו כתב: 'מ"ע של אכילת מצה משומרת בליל פסח היא יחידה נשאר לנו מכל מצות אכילה שבכל התורה. אין לנו פסח ולא קדשי' לא תרומה ולא מעשר שני רק מצוה א' משנה לשנה'. ותקשה והא ישנה מצוות אכילת כזית בסוכה שלמדו ג"ש מפסח לחייב לאכול בסוכה (ובפרט אם שיעור מצוות אכילה בסוכה הוא בכזית, שמעינין מינה כי הוי מצוות אכילה. שכן אם שיעור המצווה לאכול בסוכה הוא כביצה, אזי הלימוד מפסח נסב רק על חיוב במצוות הדירין בסוכה ולא על מצוות אכילה), ומדוע כתב כי המצה הינה מצווה אכילה מדאו' היחידה שנותרה בידינו בזה"ז? המשנ"ב בסי' תעז סק"ה הביא את דברי השל"ה הק': 'ראיתי מבני עליה שהיו מנשקין המצות והמרור, וכן הסוכה בכניסתו וביציאתו וכן ארבעה מינים שבלולב, והכל לחיוב המצוה ואשרי מי שעובר ה' בשמחה' (וכ"כ החיי אדם כלל ל בסדר ההגדה אות ז). ותימה מדוע מנה דווקא מצוות אלו, ומדוע לא נשקו בני עליה אף את כזית פת שאוכל בסוכה ומקיים מצווה באכילתו?

יש לבאר ולהוכיח מכמה הלכות הנוגעות להכנת המצה שהמצה הינה חפצא של מצווה, ובאכילתה הוא אוכל חפצא של מצווה, ועל כן בני עליה נשקו את המצה בדווקא, ומשו"ה הוי

כאוכל קדשים שהינם בשר קודש. ראה בסי' תנח שפסקו הטור והשו"ע עפ"י הירושלמי שיש לאפות את מצת המצווה אחר שעה שישית, ויש דין שימור ועשיית מצות לשם מצווה – הלכות אלו מורות שמצת מצווה היא חפצא של מצווה ולא רק מצוות אכילה. ומבואר בזאת מש"כ בדף קה. שרב ששת היה יושב בתענית כל מעלי יומא דפסחא בכדי שיאכל מצה לתיאבון, ולא נאמר שהיה נוהג כן בשאר מועדות ובערב סוכות. הרי לנו שמצוות אכילת המצה מיוחדת היא וחיוב מיוחד רמי עליה לדאוג לאוכלה.

ותקשה שבירושלמי בסוכה פ"א ה"ב השוו דין שימור דסוכה לדין שימור המצה ותלו זאת במחלוקת ב"ש וב"ה לגבי הכשר סוכה ישנה, וא"כ אין דין שימור לב"ה ואינו חפצא של מצווה. אולם ראה צ"ח בסוכה ט. שהקשה ממשנה מפורשת בפסחים ב, ה שחלות תודה אין יוצאין בהן יד"ח, שכן צריך דין שימור. על כורחך שלכו"ע יש דין שימור במצה, ולפי"ז גם לב"ה חל שם שמים על סוכה, אלא שנחלקו אם צריך לעשותה לשמה בכל שנה מחדש וכי יש לחדש משהו בעשייתה בכל שנה, או שדי שנעשתה שנה שעברה לשמה. וכמו"כ הכא, לכו"ע בעי שימור למצות מצווה, ואכן חפצא של מצווה הוא, אלא שנחלקו אם די בשימור של שנה אחת ויכול להשאירה לשנה אחרת.

אולם בכרכת שמואל בגיטין י מבואר שאין במצה חפצא של מצווה כסוכה, ודין השימור הוא מהלכות אפיית המצות אך אינו הלכה במצה. וכמין ראייה יש לדבריו מתוס' בפסחים בדף כח: בד"ה 'לא יאכל' וכן ביבמות בדף עא. בד"ה 'פוסלת' שהקשו 'דאטו מצה ומרור קדושה אית בהו'. אך מסתבר שתוס' רצו רק לומר שאין בו קדושת אכילה, אך לא שללו שהוא חפצא של מצווה.

מצוות אכילת מצה, חיוב שלפני הדיבור: נחלקו הבבלי והירושלמי במעמד מצווה שנשנתה לפני הדיבור, שבבבלי ביבמות בדף ה: נאמר שאין ללמוד ממצווה שקודם הדיבור כמילה ותמיד שעשה דוחה לא תעשה, הרי שמעלת המצווה שקודם הדיבור גדולה יותר ודווקא היא דוחה ל"ת, אך מצווה שניתנה במתן תורה לא תדחה ל"ת. אולם התוס' בקידושין לח. בד"ה 'אקרוב' הביאו ירושלמי שמקשה למה בשעה שבאו לארץ לא אכלו מצה מתבואה חדשה, ויבא עשה ד'בערב תאכלו מצת' וידחה לא תעשה ד'חדש'. ותירצו ד'אין עשה דקודם הדבור דוחה ל"ת דאחר הדבור'. הרי דמצווה שלפני הדיבור קלושה במעמדה ולא דוחה ל"ת. י"ל ביסוד מחלוקת התלמודין, שלירושלמי גדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה, ולכן דווקא ציווי ממתן תורה שהוא מחייב גדול דוחה ל"ת, לעומת הבבלי שהבין כי מעלת המצווה שנשנתה קודם לכל המצוות, הינה מעלה יתירה וע"כ דוחה ל"ת.

ומו"ר הגר"מ שטרנברג שליט"א באר בדעת הבבלי, שהגמ' ביבמות אמרה שאין ללמוד שעשה דוחה לא תעשה בכל התורה ממקום שהיה צורך גדול בקיום העשה ודחיית הלא תעשה הינה חריגה. ולכן היכא שהעשה ישנו בכל, או שנצטוו בו קודם הדיבור הרי רואים את גודל מעלת העשה הזה והצורך בו ועד כמה הוא נצרך מאוד, שכן אנשים רבים מחוייבים בו, ולא יכלו

להמתין מלצוות עליו עד מתן תורה, ולכן דווקא עשה מיוחד זה דוחה לאו, לאפוקי משאר מ"ע שאינם דוחים ל"ת. אך אין ללמוד מכאן שציווי שקודם לדיבור חמור במעלתו מציווי שניתן בסיני.

בטעם אכילת המצה: יש לעיין אם המצה נאכלת כזכר לשיעבוד ולאכילת אבותינו בשנות שעבודם במצרים, או שנאכלת כזכר לחירות. שכן גרסינן בפסחים קטו. 'מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה כדי למהר', הרי שנקראת 'לחם עוני' כדרכו של עני, וכן נאמר שם 'מה עני שדרכו בפרוסה'. וכן בספרי בדברים קל 'על שם עינוי שנתענו במצרים'. וכן באר הריטב"א בהגדתו בד"ה 'חכם מה אומר': 'כגון לאכול מצה ומרור, שהם זכר ללחם עוני ולוימרור את חייהם'. וכ"כ הכלבו בס"י 'לחם עוני שצריך להיות זכרון ללחם עוני'. וכן האבודרהם בסדר ההגדה באר: 'הא לחמא עניא, פירוש כזה היה לחם עוני שאכלו אבותינו במצרים... ופירש ה"ר יהוסף האזובי בשם בן עזרא שהיה שבוי בהודו והיו מאכילין אותו לחם מצה ולא נתנו לו לעולם חמץ. והטעם מפני שהוא קשה ואינו מתעכל במהרה כחמץ ויספיק ממנו מעט וכן היו עושים המצרים לישראל'.

אך מאידך גיסא איתא בגמ' בדף קח. שצריך הסיבה באכילת המצה, וביאר הרשב"ם בד"ה 'מצה אין בטעמו: 'זכר לגאולה'. וכן התוס' שם בד"ה 'מאי דהוה הוה' כתבו: 'שכתובה בתורה זכר לחירות שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגאלו. ואע"ג דהויה לחם עוני יש לאוכלה דרך חירות'. וכן באר הכלבו בס"י נא: 'דלחם עוני אכלו אבותינו במצרים דרך חפזון והיו אומרים זה אל זה כל דכפין ייתי ויכול'. והאבודרהם בד"ה 'מצה זו על שום מה' הביא משמיה דר' יוסף קמחי שיודע ד' את העתידות וציווה על המצות קודם שמהרו לצאת, שכן ידע שלא יספיק בצקם להחמיץ. וכ"כ הברכי יוסף בס"י תעה סק"ג ש'מצה דהויה לחם עוני ואנו אוכלים אותה דרך חירות'. וכן הגמ' בפסחים לו. פירשה ששמו לחם עוני הוא משום שעונין עליו דברים. ופרש"י שם הגדה והלל. הרי שנועדה המצה לזכור את השחרור והיציאה בחיפזון ושלא הספיק בצקם להחמיץ, ולא את ימי העוני וקושי השעבוד. והמרדכי בדף לח. כתב שלוקחין ג' מצות כנגד לחמי תודה, הרי שהמצות מיסודם נאכלות כתודה ולא כזכר לשעבוד.

הרמב"ן בדברים טז, ב כתב אלו שני היבטים של מצוות המצה: 'הזכיר במצה שתהיה לחם עני, להגיד כי צוה לזכור שיצאו בחפזון, והיא עני זכר כי היו במצרים בלחם צר ומים לחץ, והנה תרמוז לשני דברים'. המהר"ל בהגדה בד"ה 'הא לחמא' באר כי דווקא מצת העוני שייכת ומורה על הגאולה, בהיות המצה עיסה פשוטה ונעלה ומסולקת מהעולם הפחות. ובאר כי לכן נצטוו ישראל עוד בהיותם במצרים לאכול מצה, להכשיר עצמם לגאולתם. וא"כ אין כל סתירה באשר המצה מבטאת את שני הצדדים גם יחד.

שיעור המצווה

שיעור מצת מצווה: מהפסוק 'בערב תאכלו מצת' למדו ששיעור אכילת מצה הוא בכזית. החת"ס באו"ח סי' קמ באר שלא למדו מכאן על מצוות אכילת מצה בפנ"ע, אלא רק לזו הבאה עם הפסח, אולם מצה הנאכלת לבדה בלא הפסח אינה צריכה כזית, אם לא משום שטעונה ברכה (וע"כ לשיטת הרא"ש אין ללמוד בהיקש על מרור כי בעיני כזית). והגר"ח סולוביצ'יק בסטנסיל בסי' מב כתב שפסו' זה נאמר על אכילת מצה שלא באה עם הפסח (וכגון: בזה"ז, בדרך רחוקה, ערל, טמא וכו'), אך למצה הנאכלת עם הפסח אין שיעור, ויוצא אף בפחות מכזית (וראה חזו"א פסחים סי' קכד דף קטו. בד"ה 'אמרו עליו').

אכילת מצת מצווה יותר מכזית: הרמב"ם בהל' חו"מ ו, א כתב: 'מ"ע מן התורה לאכול מצה בליל חמישה עשר שנאמר בערב תאכלו מצת, ומשאכל כזית מצה יצא יד"ח'. ולכאורה היה לו לכתוב 'מצוה לאכול כזית', ומלשונו 'משאכל כזית מצה יצא יד"ח' מדוייק שככל שמרבה באכילת מצה, מקיים בכך מצווה (בהררי קדם בסי' קב, ג שדי נרגא בראיה זו וסבר שרצה הרמב"ם לומר שיוצא יד"ח מצה ואפיקומן בכזית אחד). וכ"כ הרמב"ם בסוף הפרק שם: 'אסור לאכול ערב פסח מקודם המנחה כמעט, כדי שיכנס לאכילת מצה בתאוה'. הרי כתב שיכנס 'לאכילת מצה' באופן כללי ולא כתב כזית מצה. הב"ח בסי' תעב הביא משמיה דהמהר"ל בגבורות ד' פרק מה שדייק מדברי ר' יהושע בן לוי בדף קח. שאמר לגבי שמש שיוצא יד"ח בהסבתו באכילת כזית בלבד, משמע דמעיקר הדין יש לאכול כל סעודתו בהסיבה ולא רק בכזית בלבד. וכן נקט הנצי"ב בהעמק שאלה בסי' נג סק"ד שיש להקפיד שלא לאכול מצה עשירה כלל בלילה זה אף אחר אכילת כזית מצה כדן, שכן מקיים מצוה בכל מצה שאוכל וע"כ יראה לאכול מצת מצווה בלילה זה. והאבני נזר בסי' תמח סק"ז הוכיח כן מהנאמר בדף קז: 'רבא הוה שתי חמרא כולי מעלי יומא דפיסחא, כי היכי דניגוריה לליביה דניכול מצה טפי לאורתא'. הרי שיש להרבות באכילת מצה בלילה זה.

ובמפענח צפונות לרוגוצ'ובר ה, ח הוכיח מדברי הרמב"ם בהל' חו"מ ח, ט: 'באחרונה אוכל מבשר הפסח אפילו כזית ואינו טועם אחריו כלל, ובזמן הזה אוכל כזית מצה ואינו טועם אחריה כלום... וטעם בשר הפסח או המצה בפיו שאכילתן היא המצוה'. הרי שמשום המצווה המתמשכת בלילה זה מחוייב להשאיר טעם המצווה בפיו.

הריטב"א במכות כא. בחיוב נזיר שהיה שותה יין כל היום אינו חייב אלא אחת, כתב שנחשב אכילה אחת כשלא היתה הפסקה במעשהו. והביא דעת ר"י שכתב שאפי' שהפסיק באכילתו חייב אחת, ורק התראות מחלקות. ונפק"מ יהא אם יפסיק באכילת המצה, אם בהמשך אכילתו מקיים מצווה. ושמא, יש להבדיל שלעניין מצוות למרות שהפסיק במצווה יכול להמשיך בה, משא"כ בחיוב מלקות שכל אכילה לאו בפנ"ע הוא.

אמנם ראה ברי"ף בדף כג. מדפי הרי"ף שגרס 'כי הכי דגריר ליה לליביה, כי הכי דתתהני ליה מצה לאורתא'. ולא בכדי להרבות באכילת מצה. ובהר צבי ח"א סי' ב באר גדר ריבוי באכילה זו שהוי

משום ריבוי בשיעור המצווה, שכל הנעשה בשעת מצווה הוא כמצווה אחת בשיעור גדול כדברי רש"י בשבת קלג: בד"ה 'כל זמן': 'דכולא חדא מילתא היא'. אולם אין לומר שבכל תוספת באכילתו הוא תוספת מצווה, דומיא דמצוות תפילין, ציצית ותלמוד תורה שיוצא יד"ח ברגע אחד, אך כשמניחם ועוסק בהם בכל היום מקיים מצווה בכך. שכן אז בכל אכילה מקיים מצווה חדשה, והיה צריך לברך עליה מחדש אם יבקש לאכול אחרי שהסתלק ממנה, כשם שמברך בברכת כהנים, תפילין וציצית בשנית אחר שהסתלק מהמצווה הראשונה. אלא על כרחך שבריבוי אכילת מצה מקיים את אותו חיוב של כזית ראשון בשיעור רב, ואם יסתלק מאכילתה אינו מחוייב לאכול עוד וע"כ גם לא יברך על אכילה זו 'על אכילת מצה'.

אולם יש להקשות על הנ"ל מתוס' בקידושין בדף לח. בד"ה 'אקרוי עומר' שהביא ירושלמי שהקשה למה לא אכלו מצה מתבואה חדשה ויבא עשה דבערב תאכלו מצות וידחה לא תעשה דחדש, ובתירוצו השני כתבו: 'דגזירה כזית ראשון אטו כזית שני'. הרי שהאכילות אינן מצטרפות. והק"פ אורה במנחות לח. באר כי כיון שהאכילה נפרדת, אינה דוחה לא תעשה, אף שנחשבת אכילת מצווה. שכן מצווה קיומית אינה דוחה לא תעשה. הרי אעפ"י שמעוניין לקיים את מצוות המצה החיובית ביותר משיעור כזית, מ"מ חילוק באכילתו גורם לקיום מצווה קיומית בלבד באכילתו.

חצי שיעור במצוות מצה: הברכי יוסף בס"י תפכ סק"ד והכלי חמדה בפרשת פקודי עמ' קסב הביאו משמיה דהשבות יעקב ה"ב ס"י יה שאין חיוב לאכול חצי כזית, ולכן הנשבע שלא לאכול מצה לא יאכל אף חצי כזית כנפסק בס"י תפד ולא אמרינן שיאכל לפחות כחצי זית. בהגה' מהרי"פ פולא על הסמ"ג במ"ע ז כתב שאין לאכול חצי שיעור מצה כאשר בכוונתו בכך לקיים את כל מצוותו, משום לאו דלא תגרע. ולא חילק בין מצווה שמורכבת מכמה פרטים שבחיסרון אחד הפרטים הוא גורע משלימות המצווה, ועובר על לאו, לבין מצווה שצריכה שיעור מסוים, שאין איסור דלא תגרע בכך שלא השלים את השיעור המחוייב. ואם נחלק כן, אז לא יהא באכילה פחות מכשיעור משום לא תגרע. המהרי"ל דיסקין בס"י ד הוכיח שאין כל מצווה באכילת חצי שיעור, דאם היה מצווה בכך, היה מחוייב לחנך בנו לאכול חצי שיעור אם אינו יכול לאכול שיעור שלם. ודחה כי יתכן ואתי למסרך ולכן אינו מחוייב לחנכו על חצי שיעור. וכן סבר הדברי חיים א"ח ס"י כה וכתב שאין מצווה באכילה הפחותה מהשיעור אלא זכר בעלמא הוא. ורק באיסורין אמרו שיכול הוא להצטרף לשיעור איסור, אך מצווה שלא קיימה בשיעור הראוי אינו מקיים בה מצוותו. ויסוד לדברים יש בריטב"א ביומא לט. שבפחות מהשיעור אין בו מצווה.

אך המנ"ח במצווה י השווה דין המצוות לדין האיסורים, וכשם שבאיסורים נאסר חצי שיעור, ה"ה שיש מצווה באכילת חצי שיעור. ולדבריו יש להקפיד לאכול שיעור זה בדלית לו שיעור שלם לקיום מצוותו. וכן הסיק יד המלך בהל' חו"מ ו, א שמצוות אכילת מצה שונה מכל מצוות האכילה, שכן נאמר בה 'לא תאכל חמץ שבעת ימים תאכל מצות'. ולמדה מכך הגמ' בפסחים לה: דאינו יוצא יד"ח מצה רק עם דבר שאיסורו משום כל תאכל חמץ. הרי דבעינן דבאכילה זו גופא שיוצא

יד"ח מצה יהיה יכול לבוא לידי איסור חמץ. וכיון שיש איסור חמץ גם בחצי שיעור, לכן חייב לאכול חצי כזית באם אין לו יותר מכך. וכ"כ השאגת אריה בסי' ק, והחכמת שלמה על גליון השו"ע בסי' תעה סק"ה שיש מצווה באכילה זו, וכן הסיק הברכי יוסף שקצת מצווה יש בכך. וכ"כ התוס' ישנים ביומא לט. שאין בפחות מהשיעור מצווה לגמרי.

והאאמו"ר שליט"א הוכיח כן מהגמ' בפסחים קיד: 'אכלה לחצאין יצא', הרי שלחצי שיעור יש חשיבות בפנ"ע, ויתכן שרק כאשר בכוונתו לצרף שיעור שלם אז יכול לאוכלה לחצאין. והאבנ"ז באו"ח בסי' שפג כתב שמ"מ לא יברך על אכילה זו.

אכילת מצה כל שבעה: בפסוק בשמות יג, ז נאמר: 'מצות יאכל את שבעת הימים, ויש לעיין אם יש בפסוק זה ציווי ומצווה לאכול מצה שבעת ימים, או שהוא רשות ואין כל מצווה באכילת המצה שבעת ימים, ועיקר קפידת התורה שלא לאכול חמץ בשבעת הימים.

בעה"מ בסוף פסחים הקשה מדוע אין מברכין על אכילת מצה כל שבעה כמו שמברכין בסוכה כל שבעה, ותירץ שכיון שמחוייב לישון במהלך שבעת הימים ועליו לישון בסוכה לכן תיקנו ברכה, אך אינו חייב לאכול מצה בדווקא בשבעת הימים ויכול לאכול שאר מאכלים, ולכן לא תיקנו לברך על המצה. הרי שבפסוק זה אין כל חיוב ומצווה לאכול מצה בשאר ימי החג, וכ"כ האבודרהם בסדר תפילת סוכות. וכן הוא לשון הרמב"ם בהל' חו"מ ו, א: 'מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר... אבל בשאר הרגל אכילת מצה רשות... אבל בליל חמשה עשר בלבד חובה ומשאכל כזית יצא ידי חובתו'. וכ"כ הריב"ש בסי' קנט שבשאר ימים אכילתה אינה אלא רשות. ונפסק כן בשו"ע בסי' תעה, ז: 'אין חיוב אכילת מצה אלא בלילה הראשון בלבד'.

אולם החזקוני בשמות שם, ח, אבן עזרא שם, טו, המאירי בפסחים צא: כתבו שבלילה הראשון חייב לאכול מצה מכח הנאמר שם יב, יח 'בראשן בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות', ובשאר הלילות אם יאכל יקיים מצווה בשל הפסוק דלעיל. וכ"כ החת"ס בשו"ת ביו"ד סי' קצא, הגר"א במעשה רב סי' קפה הביאו המשנ"ב בסי' תרלט ס"ק כד ובסי' תעה ס"ק מה, והנצי"ב במשיב דבר ח"ב סי' עז. וא"כ לשיטתם נאמרה בפרשה זו מצווה קיומית, ואם יקיימנה – מצווה בידו (והמג"א בסי' תעה ס"ק טז ג"כ הצריך 'לאכול בכל יום פת', אך הוא מדיני היו"ט ולא משום חיוב אכילת מצה). וכן יש להוכיח מהתרגום יונתן בן עוזיאל שכתב בדברים טז, ג: 'לא תיכול על פסחא חמיע, שבעא יומין תיכולין לשמיה פטיר', הרי הצריך מצות לשמה שבעת ימים.

ויש לבאר, שאין אנו מברכין על אכילת המצה בשאר ימי החג אף שמקיים מצווה באכילתו בהם (וראה לקמן), משום שאינה מצווה חדשה אלא שלימות מצוות אכילה של היום הראשון, שכן נאמר בפסוק 'בערב תאכלו מצות עד יום האחד ועשרים לחדש, בערב'. הרי מצוות אכילה אחת נאמרה כאן. נפק"מ יהא לכך, שיש להעדיף ולאכול מצה הראויה ללילה הראשון, וכתרגום דלעיל (וראה בחיי אדם כלל קכח, ל שהגר"א אכל מצה שמורה כל שבעה מחשש חימוץ ולא מדינא).

אם מברכין על מצווה קיומית: יש לתלות את שאלת הברכה על אכילת מצה כל שבעה, למ"ד שמקיים מצווה בכך, בשאלת חיוב הברכה על מצווה קיומית. אמנם מצאנו ברכה על מצווה קיומית בברכת כהנים, בגמ' בר"ה כה: שאמרה שאם מצא ציבור מתפללים אי בעי מברך. וכן לר"ת בר"ה לג. תוד"ה 'הא' נשים הרוצות לקיים מצוות שהזמן גרמן מברכות, וכן בתפילין לדיעות שהמצווה הינה פעם ביום ולא בכל משך היום (כספק הפרמ"ג ריש סי' לו), ובכו"ז אי בעי מניח ומברך. וכן באכילת תרומה וקדשים קלים מצאנו כי אינו מחוייב לאכלם כדאמר הרמב"ם בסה"מ מצווה פט, רק שלא ישחיתם, ובכו"ז מחוייב לברך על מצווה קיומית זו, כדאמר הרמב"ם בהלכות תרומות טו, כב. וכן הרמב"ן בהשגה ג לסה"מ כתב כי יש מצווה לאוכל פירות שביעית והחזו"א בסי' יד נקט שהוא איסור עשה ואין לברך על אכילתן מטעם הנ"ל. ומצאנו שהמאירי בסוכה בדף כז. אכן נקט כי ניתן לברך על אכילת עראי בסוכה ואף על המשנן בסוכה 'לישב בסוכה' הגם שברור שאין מחוייבים לאכול ולשנן בסוכה, וא"כ נקט כי מברכין על מצווה קיומית. וכן מצאנו שסבר כן גם בדין נטילת הלולב, בדף מא: כתב בשם 'יש מצריכים' (ומהדורת 'קדם' בהערה הביאו כי הוא שיבולי הלקט סי' שסו בשם ר' האי) שכל זמן שנוטל בשנית את הלולב מברך על נטילה זו. הרי למרות שאינו מחוייב ליטלם בשנית, מ"מ מברך על נטילתו. אך בשעה"צ סי' תעה ס"ק לט הסתפק אם שומר אבידה שפטור מן המצוות, יכול לברך על אכילת מצה, שכן עבורו היא מצווה קיומית. והרי לן שהיכא שאינו חייב בדבר אינו יכול לברך ע"כ. וכן הביא השדי חמד במערכת חו"מ סי' יד כמה תשובות שתירצו בכך מדוע אין מברכין על אכילת מצה בשאר הימים, וכ"כ החת"ס בשו"ת ביו"ד סי' קצא.

אופן קיום המצווה

אכילת מצה לתיאבון: רש"י בפסחים דף צט: בד"ה 'לא יאכל' כתב בטעם המשנה שערב פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך: 'כדי שיאכל מצה של מצוה לתיאבון, משום הידור מצוה', וכן באר הרשב"ם. ואילו הר"ן ורבנו דוד בארו שם שיש חשש שבשל אכילתו, יאכל המצה כאכילה גסה ולא יקיים מצוות אכילת מצה כלל, ולא כתבו שטעם הדבר כדי שיאכל המצה לתיאבון. אולם ברור שגם הר"ן סבר שיש הידור מצווה באכילה לתיאבון, כמבואר בדף קז: 'רבא הוי שתי חמרא כולי מעלי יומא דפסחא, כי היכי דניגרריה לליביה, דניכול מצה טפי לאורתא'. הר"ח באר ש'ניגרריה לליביה ונכפין', היינו שיהיו רעבים. והרי"ף שם באר ששתה רבא כן 'כי היכי דתתהני ליה מצה לאורתא', הרי שיש מעלה שיהנה באכילת המצה. הרמב"ם בהל' חו"מ ו, יב כתב בטעם האיסור לאכול בערב הפסח: 'כדי שיכנס לאכילת מצה בתאוה... חכמים הראשונים היו מרעיבין עצמן ערב הפסח כדי לאכול מצה בתאוה, ויהיו מצוות חביבין עליו, וכפירוש הר"ח. הרי שיש צורך לאכול את מצת המצווה בתאוה.

האבני נזר בסי' תלג כתב בטעם ההידור, שכיון שנהנה בהנאת גרונו, הרי ככל שמרבה בהנאת הגרון הרי הידור מצווה. נראה להכריח לבאר כן, שהרי הידור מצווה הוא באופן שמעשה המצווה מהודר יותר, ואין החביבות גורמת להידור רב יותר. אולם במצוות אכילה, כשמרבה את הנאת גרונו, זהו אופן ההידור במצווה זו (ואכן בשבת שאין דין אכילה אלא רק עונג, כתב הרשב"ם שם בד"ה 'אפי' ער"ש' לגבי איסור באכילה בער"ש: 'שיהא קידוש וסעודת שבת חביב עליו', ולא שהוא הידור מצוות האכילה). אך ברמב"ם נראה דלא סבר כן, שכתב בטעמו משום שיהיו המצוות חביבין עליו, ולא כתב שבמצוות אכילה יש מעלה והידור שיהנה ממנה יותר. ויתכן וטעמו של הרמב"ם שהמצוות יהיו חביבות עליו מתייחס דווקא על הסיפא 'שחכמים ראשונים היו מרעיבין עצמן' כל היום, אך מדינא יש להמנע לאכול מן המנחה ולמעלה בלבד, כדי שיקיים את מצוות אכילתו בתיאבון.

אמנם בגליוני הש"ס לר"י ענגיל בפסחים קח. הביא את דברי הרוקח בהלכות ברכת האירוסין סי' שנג שלפני כל מצווה החסידים מתענים להראות חביבותה, וההידור הוא בהכנתו למצווה ובכך שמראה את ציפיתו לקיימה, ולא דווקא שתאכל המצה בתיאבון.

מצוות אכילת מצה מקיים בהנאת גרונו, או במעיו: יש לחקור אם המצווה מתקיימת ע"י הנאת גרונו בלבד, או רק כשמתעכלת המצה במעיו. החת"ס בסי' קכו הביא משמיה דהפנים מאירות ח"ב סי' כו שבאיסורין קיי"ל שהנאת גרונו מחייבתו, ואם נהנה גרונו מדבר איסור, לא מהני שיקיאו ולא יהנה מכך, ורק לגבי ברהמ"ז דרשה תורה הנאת מעיו שנאמר ואכלת ושבעת. ולמד מכך החת"ס שה"ה לעניין מצוות די בהנאת גרונו, ואף אם יקיא אח"כ את המצה יצא יד"ח. וכ"כ המנ"ח במצווה י להשוות דין אכילת מצה לדין האיסורים, לגבי שאר גדרי האכילה וכשם שבאיסורים נאסר חצי שיעור ואכילת איסור שלא כדרכה אינה אכילה ואינו חייב עליה, ה"ה שיש מצווה באכילת חצי שיעור ואינו יוצא יד"ח באכילה שלא כדרכה. וכן לעניין קיום המצווה נקט שבהנאת גרונו מקיים מצוותו ולא בהנאת מעיו.

אך האמרי בינה בהלכות פסח סי' כג חולק ע"כ וכתב בשם הלבוש בסי' תעה שלמד מדין הגמ' שבלע מצה יצא, שא"צ את הנאת גרונו אלא את הנאת מעיו, שכן עיקר המצווה למלא כרסו כשהוא רעב ממצת מצווה, ולכן אף אם בלע את המצה יצא יד"ח כיון שנהנה במעיו מהמצה. לעומת מרור שצריך לטעום את טעם המרירות ולכן לא יוצא יד"ח בבליעתו. ולפי"ז אם יקיא את המצה לא יקיים בכך מצוותו ומחוייב למלא את כרסו מהמצה בשנית. החלקת יואב ביו"ד בסי' ט באר שאין מתחייבין על מה שהמאכל האסור מונח במעיו, שכן אז היה לנו לאסור לאכול בערב יוה"כ ולהשהות אוכל במעיים, אלא האיסור הוא 'במעשה של הנחתה'. וה"ה במצוות, המצווה הינה במעשה הנחתה ולא בשהייתה שם. ולפי"ז לא אכפת לך אם יקיא אח"כ את המצה, שכן יצא יד"ח בהנחת המצה במעיו.

בליעת כל כזית מצה בבת אחת: הדרכי משה בסי' תעה הביא את דעת תרוה"ד בסי' קלט שצריך לבלוע את כל הכזית ביחד ולא מעט מעט, משמע שהוא מעיקרא דינא. וראיה לכך שאכילה הינה רק כאשר בולע בבת אחת יש להביא מרש"י בחולין דף קג: 'דסתם אכילה בבת אחת משמע אבל לחצאין לא'. והמג"א שם בסק"ד הביא דין זה, אך כתב שלכתחילה יאכל בבת אחת, ובדיעבד יוצא יד"ח אף אם משתהה באכילתו, והוכיח כן מלשון השו"ע שם בסעי' ו' שפסק שאם אכל חצי כזית וחזר ואכל חצי כזית – יצא, ובלבד שלא ישהה בין אכילה לחבירתה יותר מכדי אכילת פרס. ומקורו הוא בפסחים קיד': 'אכלה לחצאין יצא', משמע רק בדיעבד הוא, וכן באר הגר"א בסוף סעי' א, ולכתחילה יאכלה בבת אחת.

אמנם בתרוה"ד עצמו נאמר: 'ראה דמצוה מן המובחר לבלוע כל הכזית כשהוא מרוסק בבת אחת'. הרי שהוא דין למצוה מן המובחר ולא חיוב מדינא לכתחילה. לדבריו צ"ל, שהגמ' אמרה שהאוכל לחצאין יוצא בדיעבד, מיירי שעושה הפסקה באכילתו וחשיב כשני אכילות, אך אם אוכל מעט מעט ברצף מהני אף לכתחילה אך אינו הידור מצווה. ולפי המג"א והגר"א גם אכילה ברצף בלא בליעה כאחת, נחשבת לכתחילה כשני אכילות, ורק בדיעבד מצרפינן אכילות שנאכלות במתינות. המרדכי בסוף פסחים על דף קטו הקשה: 'וא"ת היאך מחזיק בית הבליעה כולי האי. וי"ל... כשהוא מרוסק מחזיק טפי'. נראה שאם לא היתה אפשרות להכיל בפיו שיעור כזית, היו מסתפקים באכילת מעט מעט, אך כיון שאפשר לרסק את המצה, מחוייב בכך בכדי לאפשר לבלוע בב"א. נראה דפליגי מה הגורם המחלק אכילותיו, וכיצד אכילתו נחשבת כאחת. דלדעת הרמ"א רק כשכולעו כאחד הוי כאכילה אחת. ולדעת תרוה"ד כל שעוסק באכילה הוי כאכילה אחת ושפיר יכול לאכול במתינות וברצף שכן הכשר מצוות אכילתו מצרפן, ובלבד שיהא עסוק באכילתו ולא יפסיק בה. ואילו המג"א והגר"א נקטו דלכתחילה יקפיד לבלוע ולקיים המצווה כאחת, אך בדיעבד יש להחשיב אכילה במתינות בהיותו עסוק בהכשר מצוות האכילה כאכילה אחת. ומעתה מבואר מדוע אין כאן דין בדיעבד במילי דאו' (ראה בלקח טוב כלל ה' אם יש דין בדיעבד ולכתחילה במילי דאו'), שכן עיקר קפידת הכתוב לאכול כזית כאחד, אך נח' בחובתו לדאוג שיאכל השיעור כאחד. אם די בעיסוק באכילה שהינה 'הכשר מצוה' להשוותו כאכילה אחת הגם שאוכל במתינות, או שנדרש גם לרסק קודם המצה ולהכניס כל השיעור לפיו ולקרב את בליעתו ע"מ להחשיב אכילתו כאחת, או שרק קיום המצווה בעצמה, בבליעה, יכול להשוות לאכילתו כמעשה אחד.

אכילת המצה עד חצות: הגמ' בפסחים בדף קכ: הביאה ברייתא: 'תניא ואכלו את הבשר בלילה הזה, רבי אלעזר בן עזריה אומר נאמר כאן בלילה הזה ונאמר להלן ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה, מה להלן עד חצות אף כאן עד חצות. אמר לו רבי עקיבא והלא נאמר חפזון עד שעת חפזון.... ת"ל בלילה, בלילה הוא נאכל ואינו נאכל ביום'. המשנה סתמא כראב"ע ג' פעמים; בסוף פסחים 'הפסח אחר חצות מטמא את הידים', בריש ברכות המשנה לא כללה את קרבן הפסח באלו שקרבים עד עלות השחר, והסיקה הגמ' בדף ט. שם כי משנתנו כראב"ע, וכן בזבחים ה, ח:

'הפסח אינו נאכל אלא בלילה, ואינו נאכל אלא עד חצות'. אולם במשנה במגילה ב, ו נאמר: 'דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה', ולמדה מכך הגמ' שם בדף כ: 'לאתוי מאי, לאתויי אכילת פסחים ודלא כר' אלעזר בן עזריה'. הרי שהלכה כר' עקיבא. ונחלקו הראשונים בפסיקה להלכה. יש שפסקו שהלכה כראב"ע וכי חייב לאכול עד חצות, ואלו הן: תוס' בזבחים נו: בד"ה 'ואב"א' וכן במגילה כא. ד"ה 'לאתויי', הגה' מיימוני בהל' חו"מ פ"ח אות י, סמ"ג עשין מ, ר' ירוחם נתיב ה ח"ד, או"ז בהל' שבת סי' מב סוף אות נב, ר' יונה בסדר הפסח (אמנם חש לסוברים שכל הלילה היכא שלא אכלו קודם), אבודרהם בסדר ההגדה בד"ה 'באחרונה', סמ"ק מצווה ריט.

הרי"ף השמיט את דעת הראב"ע ונראה שלא ס"ל כן וכן הסיק הב"ח בס"י תעז וזמנו כל הלילה, וכ"כ הרמב"ם בהל' חו"מ ו, א לגבי מצוות אכילת מצה, ובהל' קרבן פסח לגבי הקרבת הפסח. וכן נקט הערוך השלחן סי' תרלט, טו מדינא, אלא כתב שיש לחוש ולהחמיר לאכול קודם חצות. הרא"ש פסחים פ"י סי' לח הסתפק כמי ההלכה והכריע 'מיהו נכון להחמיר כרבי אלעזר דאפשר דרבי עקיבא מודה להרחיק את האדם מן העבירה באיסור דאורייתא. וכן היה נוהג רבינו תם ז"ל למהר לאכול אפיקומן קודם חצות'. נראה שמעיקר הדין הכריע שהלכה כר"ע. אולם בפסקי הרא"ש בברכות פ"א סי' ט כתב 'צריך להחמיר', ומשמע שהוא ספיקא דדינא. וכן נקט היראים בס"י צ שמספיקא דדינא יש להחמיר בדאו'. וכ"כ הר"ן בספ"ק דמגילה ובסוף פסחים והרשב"א בברכות ט.

השו"ע פסק בס"י תעז, א שיהא זהיר לאכול אפיקומן קודם חצות, ולא באר אם פסק כראב"ע ולאחר חצות החמיר כר"ע, או שפסק כר"ע ואף לדידו מקדימין כדי להרחיק מהעבירה. הפר"ח שם כתב בדעתו שס"ל כר"ע, וכדי להרחיק מהעבירה מקדימין אכילתו. ובבאר הגולה ובגר"א כתבו דלכו"ע יש לנהוג כן לכתחילה. אך הפרמ"ג אש"א סק"א באר כי מספקא ליה לשו"ע כמאן הלכה וע"כ כתב שיש להזהר, ולא דין הוא. נפק"מ לכך יהא לעניין הברכה, שלדעה הראשונה יברך על אכילת מצה שאוכל אחר חצות, ואילו לדעת הפרמ"ג לא יברך שכן ספק הוא, וכן נקט הדגול מרובה על הגליון בשו"ע. הביה"ל בס"י תעז הביא ג' שיטות הנ"ל ולא הכריע בדבר.

האור שמח בהל' חו"מ א, ג כתב שכיון שלדעת רובא דרובא העושה מצווה מחמת הספק חייב לברך, יש לברך על אכילת מצה אחר חצות.

אכל מצה בבין השמשות: התוס' בפסחים בדף צט: בד"ה 'עד שתחשך' למדו מהפסוק 'בלילה הזה' שיש לאכול את המצה דווקא כשתחשך. הפרמ"ג בס"י תעב אש"א סק"א הסתפק אם אכל מצה בבין השמשות יחזור ויברך כשחוזר ואוכל שהרי הברכה הינה מדרבנן וספקא להקל. ותלוי הוא במחלוקת המג"א והט"ז בס"י סז לגבי ספק קרא ק"ש, שדינו לחזור ולברך אם גם מברך על קריאה זו. והנה הב"י בס"י תרלט הביא משמיה דהארחות חיים שיש לאכול בליל יום טוב הראשון בסוכה כשיהא ודאי לילה, וכן פסק הרמ"א שם, ג. הט"ז שם בס"ק יב והמשנ"ב בס"ק כה כתבו שנלמד הדבר מהפסוק 'בערב תאכלו מצות', הרי מיעטה התורה להדיא את בין השמשות, והאוכל בבין השמשות דליל ט"ו, כלל לא יצא יד"ח, וכן נקט הפרמ"ג בעצמו בס"ק יב. ולפי"ז יש לחייבו בודאי

לברך שנית בלילה בלא כל ספק, שכן לא יצא יד"ח באכילתו מבעוד יום, ומחוייב לאכול ולהסמיך ברכה לאכילת מצווה. וא"כ צ"ע מדוע הסתפק הפרמ"ג בדבר.

פולמוס אודות מצות המכונה: בשנת תרי"ח הגיע לקרקא ה'מכונה מכנית', ועוררה פולמוס הלכתי סביב מצות המכונה. מכונה זו שהומצאה עשרים שנה קודם לכן בצרפת ע"י איציק זינגר, פעלה על בסיס סיכוב גלגלים בכח אדם, המכונה יועדה רק לערוך את הבצק, ואילו שאר הפעולות נעשו בידי אדם. השואל ומשיב הכשיר זאת, ואילו הגר"ש קלוגר אסף חתימות פוסקי הדור והוא ולשנה אחרי כן הדפיס קונטרס 'מודעה לבית ישראל' האוסרת מצות אלו (ובתוכם הדברי חיים, חי' הרי"ם והאמרי בינה), הן מחשש חימוץ כשלא מתעסקים בו בידים, והן בשל הריסת חומות הדת. כתגובה לכך הדפיס השואל ומשיב מיד קונטרס כנגדו 'ביטול מודעה' ובו תמיכת פוסקים המתירים (בי"ד דקרקא, הכתב סופר, הערוך לנר). מלבד זאת עמדה ביסוד המחלוקת שאלת מעורבותו של האדם בפעולת המכונה, שכן הגמ' בפסחים לה. למדה כי למצוות מצה בלילה הראשון בעינין 'שימור לשם מצה', וכדברי רש"י שם בד"ה 'שמרתם': 'כל שימור שאתה משמרה שלא תחמיץ, התכוון לשם מצה של מצוה'. ודנו במידת היכולת לשתף כוונה בהכנת המצה במכונה, שכן אין האדם עורך את העיסה בעצמו, וחסר במחשבת לשמה בהכנת מצות אלו. ושורש מחלוקתן היא בגדר השימור שנדרש, האם נדרשת כוונה חיובית בהכנת המצות לשם מצווה, שהוא דבר הנמנע בעריכת המכונה, או שיש צורך בשימור המצות מחמץ, אך אין צורך בכוונה חיובית באפייט המצות, כמו שהצרכנו 'לשמה' בקרבן או בגט, וכפי שכתב המנ"ח במצווה י, והעיקר הוא שימור המצה למצווה. בשאלה זו נחלקו השאלות ור' האי גאון, הובאו בב"י בסי' תס, בשאלת הכשר מצות הנאפות ע"י גוי כשישראל עומד על גביו, שר' האי הכשירן ואילו השאלות שאילתא עו אסר מצות אלו, וכן הכריע הטור והשו"ע בסי' תס.

מצאנו כן בדברי הראשונים שנחלקו בהכי, שכן כתב הריטב"א מ.: 'ואני דנתי לפני מורי הרא"ה ז"ל דודאי אפי' ישראל עומד ע"ג לא סגי בהכי, דכל היכא דבעי לשמה, גוי אדעתא דנפשיה עביד. אבל מורי הרא"ה היה דן להקל דסגי בישראל עומד ע"ג דלא בעי לשמה לשם מצוה, רק שימור לשם מצוה'. המג"א בריש הסי' שם באר שהקלו רק אם הישראל עומד ע"ג ואומר לגוי לעשות לשם מצווה, אך בשעה"צ בסק"ה באר שדי בשימור של הישראל ע"ג וא"צ לכוונת הגוי. האמרי בינה בקונטרס הנ"ל האוסר, הבדיל בין מצת מכונה לבין מצה הנעשית ע"י גוי, שכן גוי עביד אדעתא דנפשיה, ואילו מכונה ביד בעליה היא ושפיר יכול לכוון בה לשם שימור. ואילו המהרש"ק בשו"ת האלף לך שלמה בהשמטות בסי' לה נקט שהנעשה ע"י גוי שיש בו מעשה גברא עדיף מהנעשה ע"י מכונה. בשו"ת דעת סופר אר"ח סי' סב כתב שבהכנסת העיסה למכונה יש להחשיב את כל הנעשה כמעשה אדם וכנעשה מכוחו. ובחסד לאברהם תנינא אר"ח סי' ג חלק על הבנה זו אך לא לדינא, וסבר שאמנם אין להחשיב שכל הנעשה מכח הכנסתו למכונה כמעשיו וכוחו, אך כיון שאין דין של כח גברא במצה, אלא רק דין שימור לשמה, סגי במעשה זה להחשיבו שנשמר למצווה. והמהרש"ם בח"ד סי' קכט כתב כי כל הנעשה על דעת ראשונה נעשה, וכיון שהאדם הכניס

למכונה לשם מצווה יש להכשיר את כל הנעשה אח"כ על סמך הראשונה. וכ"כ החזו"א באו"ח סי' וסק"י שאם כח ראשון נעשה לשמה, השאר נעשה אדעתא דהכי.

המחויבים במצווה

אם יש לברך על אכילה בשעת פטור מהמצווה: בשעה"צ בסי' תעה ס"ק לט הסתפק אם המשמר אבידה או מת ואכל מצה באותה שעה יכול לברך באותה שעה 'וצינונו'. ויסוד הספק הוא אם הוי מצווה בידו כשאינו מחוייב בדבר. ויש לעיין אם תלות זאת במחלוקתן לגבי ברכת נשים על מצוות עשה שהזמן גרמא כמבואר בטור בסי' תרפט, שר"ת בר"ה לג. תוד"ה 'הא' סבר שיכולות לברך והרמב"ם בהל' ציצית ג, ט ובהל' סוכה ג, ט אסר עליהן לברך. שכן הר"ן שם באר שיכולות לברך משום שנוטלות שכר, אך אם אינו מקיים מצווה במעשהו אינו יכול גם לברך ע"כ. ופליגי בהכי המג"א בסי' תרלט סק"א (עיין במחצית השקל) והרעק"א בשו"ת בח"א סי' סח לגבי מי שעבר בנהר ע"י ספינה בכדי לקיים מצוות סוכה. שהמג"א הקשה שאין לו לברך שהרי לא צווה על כך. והרעק"א לעומתו סבר כי הגם שלא צווה על הטיחה, מ"מ אחר שטרח שפיר מקיים מצווה ולכן יברך עליה. וראה חיי אדם קמז, ט שסבר שלהעיר את הישן כשפסקו גשמים הוא מעשה הדיוט, ואף אסור לברך 'לישב בסוכה'. ויש לחלק בין סוגי הפטורים, אם אין כאן מצווה כלל, או רק פטור מהדבר ואינו מחוייב לטרוח לשם כך, אך הוי מצווה אם מקיימה.

אכל בשעת פטור מהמצווה, אם מחוייב לחזור ולאכול: הגמ' בר"ה כח. אומרת שאם אכל מצה בהיותו שוטה, חייב לאכול בשנית. שכן היה באותה שעה פטור מכל המצוות ולא עלתה בידו המצווה, וכן פסק השו"ע בסי' תעה, ה. והמשנ"ב בס"ק לט כתב שטעמו משום שאינו 'איש'. אך אם פטור מטעם אחר יהא חייב, כפי שמציין בשעה"צ שם שאם משמר אבידה או מת ואכל מצה באותה שעה, עלתה בידו המצווה שכן איש הוא. והעונג יו"ט בסי' מא הביא ראיה לכך שעלתה לו המצווה, מזבחים יט. שהכהן מקיים מצווה בהנחת תפילין בעת העבודה למרות שפטור מהן בהיותו עוסק במצווה.

המג"א בסי' תרצו ס"ק טז תלה שאלה זו בגדר חיוב הגברא, בעניין אונן שקרא מגילה. שלמ"ד שאונן אסור במצוות, לא קיים מצוותו במה שקרא באנינתו, ולמ"ד שרשות בידו אזי עלתה לו המצווה. והנוב"י קמא בסי' כז עפ"י המג"א הנ"ל סבר להכריע לגבי דין אונן שספר ספירת העומר. אולם הכתב סופר באו"ח צט הקשה על המג"א, שאם יש שהות בידו לקיים את המצווה אח"כ אינו יכול לקיימה בעת אנינותו. והפרמ"ג בפתיחה הכוללת ח"ב סי' כט, ובסי' עא משב"ז סק"ה כתב שאונן מחוייב במצוות ואם עשה מצווה והוציא את הרבים כשופר בר"ה, וכן משמר המת – יוצאים בדיעבד יד"ח. ותלי הוא במחלוקת הפוסקים אם אונן חייב להשלים מצוותו, שהמג"א בסי' צג סק"ה פטרו שכן אינו בר חיובא כלל, ואילו הט"ז בסי' קח סק"א סבר שחייב להשלים, שכן הינו בר חיובא.

האם ניתן לקיים ב'מן' מצוות אכילת מצה: הגמ' בפסחים לה. אומרת: 'תנא דבי ר' אליעזר בן יעקב אמר קרא לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות, דברים הבאים לידי חימוץ אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה, יצאו אלו שאין באין לידי חימוץ'. הרי דצריך שתהא המצה עשויה ממין העשוי להגיע לכדי חימוץ. וקשה דכיצד קיימו בני ישראל במדבר מצוותן באכילת המן (ראה תוס' ביבמות עב. בד"ה 'משום' בשם הספרי שקיימו פסח בשנה השנייה), והלא הגמ' ביומא בדרף עה. הביאה מחלוקת מדוע העם בכה על כך שזוכר את הקשואים ואת האבטיחים, והא במן טעמו את כל הטעמים: 'רבי אמי ורבי אסי, חד אמר טעם כל המינין טעמו כמין טעם חמשת המינין הללו לא טעמו בו. וחד אמר טעם כל המינין טעמו וממשן והללו טעמן ולא ממשן'. יש לעיין אם במן היו רק הטעמים של המאכלים שרצו, או שהכיל אף את התכונות של המאכלים אותן בקשו לטעום. רש"י שם בד"ה 'הללו לא טעמו' הביא בשם המדרש שלא היה במן טעמים של קשואים ואבטיחים משום שהן קשין לעוברות ומיניקות. הרי שהיה במן תכונות של המצה ושפיר יכלו לקיים בכך מצוות אכילת מצה. וראה בחת"ס או"ח בסי' קצז שכתב כי ירדת המן לא היתה דבר מחודש, אלא 'שפע אלוקי מצינורי מעלה שהיה מעותד לירד על תבואת ז' עממין שבארץ ישראל, ואכלו מקבלי תורה הפנימיות'. הרי שהמן היה עשוי מחיטין ממש ובא לידי חימוץ. אך הריטב"א בקידושין לו: כתב שהמן אינו מחמשת המינים ולא ניתן לצאת יד"ח באכילתו. והאבן עזרא בשמות יב, כה כתב כי כשהיה להם רק את המן לבדו, לא יכלו לאכול מצות.

סומא במצוות אכילת מצה: במסכת ב"ק בדרף פז. נחלקו ר' יהודה ור' מאיר בחיוב סומא במצוות, ר' יהודה סבר שפטור ור' מאיר חייבו. הב"י בסוף סי' תעג הביא דעת ר' ירוחם שהלכה כר' יהודה וסומא פטור מכל המצוות. שכן כלל הוא שהלכה כר' יהודה לגבי ר' מאיר, ועוד שמקור מחלוקתם בגמ' שם הוא לגבי חיוב סומא לגלות לעיר מקלט, ופסק הרמב"ם בהל' רוצח ו, יג כר' יהודה שפטור וע"כ יש לפסוק כר' יהודה ולפטור סומא ממצוות. אולם המרדכי במגילה בסי' תשצח חלק עליו, וס"ל שסומא חייב במצוות, וכן פסק הב"י בסי' תעג. והוכיחו מהגמ' בפסחים קטז: שאמרו שסומא אינו יכול להוציא את הרבים במגיד משום שכתוב בה בעבור זה, וצריך לראות את המצה, משמע דבלא טעם זה היו חייבים. ויש שכתבו שאין להוכיח מגמ' זו, שכן יתכן וחייב הסומא בשל כך שישנו בבל יאכל חמץ, וכשם שמחייבים נשים במצה כמו"כ חייב הסומא במצה ומגיד, ואין ללמוד מכך לחייבו בכל מצוות התורה.

ובהר צבי או"ח סי' סו הקשה שיתכן וסברה הגמ' לחייב סומא במגיד, בלא המניעה של 'בעבור זה' משום שהיו באותו הנס, ואין ללמוד מדין זה לחייב סומא בכל המצוות שבתורה. וי"ל שסברת 'אף הן היו באותו הנס' יכולה לחייב רק בר מצוות, ואם היה סומא פטור ממצוות בכל התורה לא היתה סברת 'אף הן' יכולה לחייבו. ע"כ שפיר הוכיחו כי סומא חייב בכל המצוות מכך שנצרכו למיעוט 'בעבור זה' לפוטרו. אמנם אם חיוב מצה תלוי במגיד שכן הוא לחם שעונים עליו, הרי שאף מחיוב מצה יש לפוטרו.

אך השאג"א פסל מצה גזולה משום דין מצווה הבאה בעבירה. וכן פסקו הרמב"ם בהל' חו"מ ו, ז והשו"ע בס"י תנ"ד, ד שמצה גזולה פסולה 'שאינן אדם יוצא יד'ח במצה האסורה לו... כל שאינן מברכין עליו ברכת המזון', אא"כ קנאה בשינוי.

הרי שפליגי הרא"ש והרמב"ם בסיבת הפסול של מצה גזולה, לדעת הרא"ש הוא חסרון בדין 'לכם' ודרוש שיהיה לו דין ממון במצה, ואילו לרמב"ם פסולו הוא משום העבירה, וכן באר הרב המגיד ברמב"ם. בניגוד לכך סבר הריטב"א בסוכה לה. שיוצא בדיעבד במצה גזולה, שכן קונה אותה בלעיסתו, והביה"ל פסק שיש לחשוש לשיטתו ולא לברך בשנית.

נפק"מ בין הפסולים; א. דין 'לכם' הוא דאו' ובמצווה הבאה בעבירה יש הפוסקים שהוא דרבנן, ואפשר להקל במקום ספק. ב. המקור חיים בס"י תנ"ד סק"א כתב שאם פסולו מטעם מצווה הבאה בעבירה, הרי אף שלעסו אינו יכול לצאת יד'ח בה, ודלא כביה"ל. ג. ארצות החיים בס"י יא, ו כתב לעניין ציצית וה"ה לענייננו, דאם התערב עיסה גזולה בעיסתו, הרי משום מצווה בעבירה הרי בטל ומותר, אך מדין 'לכם' שהינו דין ממון אינו בטל. ד. מצה שיכול להחזיק בה מדין 'קים לך', אין עבירה בידו, אך מספק אינו שלו לדעת קונטרס הספיקות. ה. קטן שהקנה לגדול מצה, אין כל איסור בקניין זה, אך אינו נקנה לגדול מדאו' וחסר בדין 'לכם'. ו. אנסוהו לאכול מצת גזל, אין איסור ועבירה בידו, אך לא אכל מצה שלו. ז. המג"א בס"י תנ"ד סק"ה הפנה לדבריו בס"י תרלז סק"ג ששם הביא שיטת היראים בסוסי' תכב שגזל גוי מותר, אך חסר בדין 'לכם'. וע"כ יש להמנע מקיום המצווה באתרוג ומצה הגזולים מגוי. אמנם לדעת הרמב"ם י"ל שאף שגזל גוי אסור, מ"מ אינו מצווה הבאה בעבירה. ח. לגבי דין מרור שהוקש למצה מצאנו מחלוקת אם גזול מותר. המקור חיים בס"י תנ"ד סק"א כתב, שכיון שחייב מרור בזה"ז מדרבנן אזי אין בעיה של מצווה הבאה בעבירה במילי דרבנן, ואילו המג"א בס"י תעג ס"ק יד אסר משום ההיקש למצה, ומטעם שבעי דין ממון. ט. המשנ"ב בס"י תרנח סק"י הביא דיש לחשוש ולשלם מראש על הלולב מטעם שבעינין בו 'לכם', וה"ה יש לחשוש לגבי המצה לשיטת הרא"ש ולפרוע תשלומי המצה קודם החג. ואמנם אם מכניסו לרשותו קונה בקנין חצר, כפי שמביא המשנ"ב שם.

אשה מחוייבת בדין 'לכם': הגמ' בפסחים צא. למדה כי כל שישנו בכל תאכל חמץ ישנו באכילת מצה וריבתה נשים לחייבם במצוות מצה, וא"כ מחוייבות גם בדיני 'לכם'. ודווקא לגבי לולב שאשה פטורה בו מעיקרא דדינא, אם מבקשת ליטול, כתב התהילה לדוד בס"י יד אות ו שיכולה לברך על שאול. וטעמו הוא כי הפטור ממצווה ועושה אותה אינו צריך לכל גדריה, וע"כ יכולה לברך וליטול אף שאול ביום הראשון. ואמנם הביכורי יעקב בס"י תרנו סק"ה הצריך שתקיים המצווה כתיקונה כאיש גם כאשר היא פטורה מעיקר הדין. אך במצה כו"ע יודו שחייבת לאכול מצה הקנויה לה.

וראה בביכורי יעקב שם שהקשה כיצד יהיה לה קנין בלולב והלא מה שקנתה אשה קונה בעלה, והדרך היחידה היא שיקנה לה בעלה, וה"ה הכא עליה לקבל מצה מבעלה בקנין. וכ"כ המנ"ח

בסוף מצווה י שיקנה לה בעלה ע"מ שאין לה רשות בו, אלא שתלה זאת במחלוקת הפוסקים אם מהני להקנות כן. וחקר שם אם הוי דין 'לכם' כאשר הוא מקנה לה רק לעניין אכילה ולא לשאר הנאות, אם הוא נחשב בבעלותה.

מצה גזולה

ברכה על מצה גזולה: הגמ' בב"ק צד. אומרת: 'ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי שגזל סאה של חטין, טחנה, לשה ואפאה והפריש ממנה חלה. כיצד מברך, אין זה מברך אלא מנאץ'. יש לעיין האם נאמר כאן איסור לברך ברכת המצוות ואין לברך 'על הפרשת החלה', אולם ברכת הנהנין יש לברך הואיל ונהנה, או שאיסור הברכה מתייחס אף לברכת הנהנין שאין לברך 'המוציא לחם'. ובהקדם לכך, יש לדון אם בשל כך שהוא מנאץ הוא מנוע מלברך, או שמחוייב לברך למרות זאת. התוס' בד"ה 'ואפאה' בארו שנקטה הברייתא ש'אפאה' ולא רק גלגול העיסה, להורות שלמרות שעשה כמה שינוים בגזילתו מ"מ הוי ניאוף. הרי שהבינו שהנידון הוא ברכת המצוות 'על הפרשת חלה', שכן אם היו רוצים להשמיענו דין ברכת הנהנין היה ברור מדוע נקטו ש'אפאה', שכן קודם לכן אינה ראויה לאכילה, ולא משום שרצו להשמיע שעשה כמה שינויים בגזילה. ולדבריו ברכת הנהנין אכן מברך, וכ"כ הקרבן העדה במסכת שבת יג. ג. והרעק"א העיר בגליון הש"ס בברכות מה. דהוא תלוי בגירסא, התוס' בברכות מה. בד"ה 'אכל' גרסו 'אפאה ואכלה' ואזי הנידון הוא ברכת הנהנין, ואנן גרסינן 'אפאה והפריש' וברור כי הנידון הוא ברכת המצוות.

אך הרמב"ם בהל' ברכות א. יט פסק: 'כל האוכל דבר האסור בין בזדון בין בשגגה, אינו מברך עליו לא בתחלה ולא בסוף', וא"כ אף ברכת הנהנין אינו מברך על אכילת איסור. והראב"ד השיג עליו ונקט שדווקא לעניין זימון אינם מצטרפים בשל אכילת איסור, אך ודאי שיש לברך ברכת הנהנין מאחר ונהנה. הרא"ש בברכות פ"ז ס"ב בדקדק בלשון הגמ' כדעת הראב"ד מהנאמר 'אין זה מברך אלא מנאץ', משמע שחייב לברך, אלא שהינה ניאוף. מהוכחת הרא"ש נראה, שלא חילק בין הברכות וחייב לברך אף ברכת הנהנין, וכן ס"ל לראב"ד (וראה שהדבר אברהם ח"א סי' טז אות כח וכן אבן האזל בהל' ברכות שם חילקו בדעת הראב"ד בין סוגי הברכות, ורק בברכת הנהנין שהנאה מחייבתו לברך למרות הניאוף, אולם ברכת המצוות אינו יכול לברך שכן כיצד יאמר וציוונו. ודלא כהבנת הרא"ש שהשווה הברכות). בדעת הרמב"ם נפלה מחלוקת, המעדני יו"ט על הרא"ש שם וכן הכס"מ שם בארו בדעת הרמב"ם דס"ל שמאחר שהוא ניאוף אין לו לברך כלל, וכן הבין המשנ"ב בסי' קצו סק"ד ובשעה"צ סק"ו וכי הרא"ש פליג בכך על הרמב"ם. אך הלח"מ שם ורעק"א בברכות מה. חילקו בדעת הרמב"ם בין הבא לאכול איסור, שהברכה על דבר איסור הינה ניאוף ואין לו לברך, לבין היכא שהאיסור הסתלק כגון שקנה הגזל בשינוי וכעת חפץ אחר לפניו, ומחוייב לברך עליו למרות שהוא ניאוף, והוי א"כ כדעת הרא"ש. ולדבריהם דווקא לדעת רבא יברך שכן ס"ל שקנאה בשינוי, אך לאביי שאינו קונה בשינוי גם לא יברך על התוצרת מגזילתו אף ששינה אותה, שכן חפצא של איסור קמיה. בשו"ע

נפסק בס"קצו, א: 'אכל דבר איסור... אין מברכין עליו לא בתחלה ולא בסוף'. ובס"ק תרמט, א פסק שאין לברך על גזול אף אם היה שינוי מעשה וקנאם בכך, וכן נראה מהרמ"א בס"ק תנר, ד. אולם המג"א בס"ק תרמט סק"ב סבר כי אם היה שינוי שם ושינוי רשות יברך, שכן קנאם ושללו הם ולא יפקיע עצמו מחיוב דאו' לברך (ודווקא כששבע), והמשנ"ב בס"ק תנר ס"ק יח הביא דיש חולקין ולא יברך אף בהכי.

והנה ישנה סתירה בדברי הרא"ש, שכן בפסחים לח. הביא הרא"ש את דברי הירושלמי בחלה פ"א ה"ה שכתבו כי אסור לברך על מצה גזולה, ואילו במסכת ברכות נקט שיברך למרות שהוא ניאוצ. הקרבן נתנאל והדבר אברהם יישבו וחילקו בין סוגי הברכות, הירושלמי אסר לברך ברכת המצות ואילו ברכת הנהנין ודאי שיש לברך הואיל ונהנה. ואילו הט"ז באו"ח ס"קצו סק"א חילק שדווקא במזיד אסר הירושלמי לברך, אך בשוגג יברך (ודווקא לאחר שייך מושג שוגג, ולא לפניו. אולם שו"ע הרב בס"קצו הבין כי חייב לברך אף לפניו, למרות שסברת 'הואיל ונהנה' שייכת רק לאחריו, וכן נראה שהבין הרא"ש). ביסוד מחלוקת הרמב"ם והראב"ד, י"ל שנחלקו ביסוד דין הברכה. דהרמב"ם ס"ל שהברכה מסייעת לקניין החפץ, שכן גרסינן בברכות לה: כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה כאילו גזול להקב"ה וכנס"י, ובאר רש"י 'את ברכתו'. וע"כ לא יברך על איסור ועל הגזול שכן בבכרחה קונה המאכל ובכך הוא מנאץ. אולם הראב"ד ס"ל כי הברכה מתירה את האכילה, ואינו קונה בכך, ואף אם איסור גזול בידו לא ימנע עצמו מלהתירו בברכתו. אולם התוס' בסוכה ל. בד"ה 'הא קנייה' כתבו 'שאני ברכה דאיכא נמי הזכרה לשם שמים' הרי המניעה מלברך היא משום שיש בברכה שם שמים והוי ניאוצ, ולא מטעם שמצווה הבאה בעבירה היכא שכבר קנאו. ולפי"ז הוי ביזוי שם שמים לברך על איסור ולא מדיני קנייתו. וראה בביאור הגר"א בס"ק יא סק"ו שהאיסור לברך על הגזול הוא אסמכתא בעלמא, וע"כ בספק גזול מותר לברך וכ"כ המשנ"ב בס"ק תרמט ס"ק יב.

אכל מצה ולא ברך עליה תחילה, האם יצא ידי חובה: גרסינן בברכות לה: 'א"ר חנינא בר פפא כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה, כאילו גזול להקב"ה וכנסת ישראל'. א"כ האוכל מצה ולא ברך עליה חשיב מצווה הבאה בעבירה, ולא יצא בה יד"ח, וכ"כ המהרש"ק בשו"ת האלף לך שלמה בס"ק שכא. נראה דהבין שהאכילה בלא ברכה הינה איסור, וכן סבר הביה"ל בס"ק סב, ד ואסר לשתות במרחץ בלא ברכה וכתב שאין להקל מטעם שאנוס הוא שם ואינו יכול לברך, שדווקא במצוות אמרינן שלא העמידום חכמים במקום אונס, אך במקום איסור לא הקלו חכמים. ויש להקשות מכמה דינים שנראה מהם שהברכה היא חובה ומצווה המוטלת על המברך, אך אין בגרעונה איסור, וכן הוכיח המנחת שלמה ח"א ס"ק יח. א. אוגן אינו מברך ברכות הנהנין, אף שאסור לו לעבור על איסורים, כמבואר ביו"ד ס"ק שמא שחייב בנטילת ידים קודם האכילה. ב. הפועלים פטורים מברכה אף שלא הותר להם כל דבר איסור. ג. האבני נזר בס"ק לו סק"ה הוכיח מבעל קרי שאינו מברך ברכות הנהנין, שהברכה הינה רק מצווה ולא אמרינן שהותר לו דבר איסור.

יסוד המחלוקת תלויה בביאור הגמ' בברכות הנ"ל, שרש"י פירש שגזול 'את ברכתו'. הרי שהאיסור הוא בשל גזל הברכה ולא נועדה הברכה להתיר את האכילה. ברם המהרש"א בפסחים קב. בד"ה 'להודיעך' כתב שלא אמרינן ספק ברכות לקולא, והמסופק אם בריך מחוייב לברך בשנית טרם שיאכל. א"כ חובת הברכה הינה כדי להתיר את ההנאה. אך להלכה נפסק בשו"ע בסי' קסז, ט שאם הוא מסופק אם בריך המוציא אינו חוזר ומברך. וא"כ אינו איסור בגזילת המאכל, אלא חיוב לנהוג כן קודם לאכילתו, כשמחוייב בדבר, ולא כשיש ספק בידו.

ועוד יש להתבונן בפסקו של המהרש"ק, שכן נחלקו האחרונים אם אמרינן מצווה הבאה בעבירה במילי דרבנן, ואמנם השער המלך בהל' לולב פ"ח כתב שאף בגזל מדרבנן כמצאת חש"ו הוי מצווה הבאה בעבירה, והוכיח כן מרש"י בפסחים לה: שכתב כן בפירושו בד"ה 'טבול מדרבנן': 'ואפ"ה מצווה הבאה בעבירה היא חשיב לה'. אך מנגד הכריע המחזיק ברכה בסי' תרסד סק"ב עפ"י השיבולי הלקט שהוא מחלוקת בירושלמי ונקטינן שבדרבנן ליכא למצווה הבאה בעבירה. וכן נקט בתורת חסד בסי' לא סק"ה דמשום שאיסורי דרבנן הינם חלים על הגברא (ראה נתיב"מ בסי' רלד סק"ד) אין בהם יכולת לאסור את החפצא ולמונעו מלקיים מצוותו.

השאגת אריה בסי' צט תלה שאלה זו אם ניתן לקיים מצווה מדרבנן שבאה בעבירה, במחלוקת רב ושמואל בסוכה ל. אם יוצאים יד"ח בלולב גזול ביו"ט שני.

תשלומי הידור מצווה

גזל מצותיו המהודרות, כמה עליו לשלם: המשנה למלך בהל' מעשה הקרבנות פט"ז, ז הסתפק במי שגנב אתרוג שנקנה בדמים יקרים מחבירו ופסלו, אם יכול להשיב לו אתרוג פשוט. והוכיח המהר"ם מיניץ בסי' קיג מב"ק עח: שהגונב שור עולה יכול להשיבו כבש או עולת עוף. וע"כ די באשר ישיב מצה פשוטה. אך המל"מ דחה כי קרבן, חבירו לא יכול למכרו ואינו בר דמים, ואילו אתרוג בידו למוכרו, והוי דמים בידו. החכ"צ בסי' קכ פשט שישלם כפי שווי האתרוג בשעת הגניבה, כעין גזול ויצטרך לשלם מצות מהודרות. וכ"כ השואל ומשיב ח"ג סי' לג. החכמת שלמה בריש סי' תרמט כתב שיש הידורים שאין לשלם עליהם ממון ואם גזל אתרוג גדול יכול להשיב קטן. אך יתכן ושאר הידורים אכן יש להקפיד ולשלם. השבות יעקב ח"ב סי' כט כתב כי הידור שאנשים מוציאים עליו ממון הוי שווי ממון וחייב עליו, ואילו הידור שרק הוא מוציא עליו ממון ולא שאר אינשי לא הוי ממון ואינו חייב עליו.

אולם בחשוקי חמד בפסחים קטו: חילק בין אתרוג שהוא חפץ מצווה בלבד ושוויו הוא רק בשל מצוותו, לבין מצות שהינם מזון ובעלות שווי ממוני, שמחוייב לשלם את שוויין כמות שהוא, ואם רק הזיקו ושבר מצותיו וגרע מהידורן, ישלם את הפרש העלות ששוות מצות מהודרות שלימות על פני שבורות, שמעלתן רבה יותר כמבואר באו"ח סי' קסח, א, ויש לשלם על הזיק מזון יקר יותר.